

ISLA- FİİLİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

Sinan UYGUR*

ÖZET

Isla- fiili Türkçe zannettiğimiz fiillerdendir. Ancak bu kelime Moğolca kökenlidir. 13. yüzyılın ikinci yarısında dilimize giren kelime bazı ses değişiklikleri olmuştur. Kelimenin bugüne kadar pek çok türevi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Moğolca, köken bilimi, fiiller.

ON THE ETYMOLOGY OF THE ISLA- VERB

ABSTRACT

The Isla- verb is from verbs which we thinked Turkish. But this word is with Mongolian origin. Same phonetic change became on word that it entered our language in second half of the 13.th century. The derivative of the word came to into being to today.

Key Words: Turkey Turkish, Mongolian Language, etymology, verbs.

Kelimeler milletin bir ferdi gibi doğar, serpilip büyür, dallanıp budaklanır, memleketten memlekete göç eder, bazen çoğalıp bazen azalır, bazen de yok olurlar. Günlük yaşantımızda hiç farkında olmadığımız, farkındalığımız için ömrümüzün yetmediği kelimelerin bu macerasını bilmek, dil ve kültür tarihini, kısacası bir ulusun tarihini anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle kelimelerin tarihini bilmek, milletlerin tarihini bilmek demektir denebilir.

Türkler tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılıp pek çok milletle temasa geçerek kültür alışverişinde bulunmuş, bir sel gibi topladıkları, derledikleri kültürel öğeleri, binlerce kilometre uzağa, göç ettikleri ülkelere taşımışlardır. Bugün dilimizde varlığına alıştığımız, onu gayri saymadığımız yüzlerce kelime vardır. Bu kelimelerin bir kısmı tarihin tozlu raflarında kaybolurken bazıları çoğalıp yayılmış ve hayatiyetini devam ettirmiştir.

Bu makalede ele alınıp tarihî arka planı ve kökeni ortaya konmaya çalışılan kelime de bunlardan biridir. Örnekleriyle Türkçe

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elmek: akhiskali@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Sözlük'te "f. İslatmak." olarak tanımlanan "ısla-" fiilinin aynı eserde "ıslak", "ıslaklık", "ıslanmak", "ıslatmak", "ıslatılmak", "ıslatış" gibi türevleri yer almakta olup bu kavramların yapılan tanımlardan suyla ilişkili oldukları anlaşılmaktadır.¹

Isla-" fiiline Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinden günümüze kalan eserlerde rastlanmamaktadır. Kelimenin bir türevine Harezmi Türkçesi örneğini teşkil eden Rabgūzī'nin 1310 tarihli Kışaşū'l-Enbiyā'sındaki "Kurtka aydı: yēti kün boldı melik evinde yemekge ta'ām tapmas tēp azrak ta'ām tapıp keltürdi suw tēgmiş **ıslanmış**."² ifadesinde görmekteyiz. Kıpçak Türkçesinde ise İrşādü'l-Mûlûk ve's-Selâtin adlı eserin "Oş anıñ kibi turur mazı tağı kaçan kim bırakılsa nohūt tağı anıñ kibi turur, bākla tağı anıñ kibi turur. Kaçan **ıslansa** eger ğayrlasa tağı sufnıñ levnini tağı ta'mını yā yıdığını."³ satırlarında geçmektedir. Memlûk Kıpçakçasının eserleri olan Baytaratü'l Vâzih, Kitâb Fî Rıyâzâtü'l-Hayl, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugatit't-Türkiyye'de⁴ yer alan kelimenin Deşt-i Kıpçak sahasının eseri olan Codeks Comanicus ile Saraylı Seyfi'nin Gülistan Tercümesi'nde bulunmaması manidardır. Yeni Tarama Sözlüğü'ne alınmayan kelime, Eski Anadolu Türkçesinde Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs'ın Gülistan Tercümesi'nde "İti yidi deñizde yursañ, **ıslandukça** dağı murdar olur."⁵ satırlarında yer almaktadır. Kelime yine bu döneme ait Kitab-ı Ğunya'da "ve Muhammed kavlinde eger dükeli ton anuñ birle **ıslansa** namâz revâ olmaz."⁶ cümlesinde varlık sahnesindedir. Çağatay Türkçesinin kadim sözlüğü Abuşka Lugatı'nda bulunmayan kelime, Luğat-ı Çağatay ve Türkî-i 'Oşmānî'de "İşlanmaq: İşlanmaq ıssa getürülmek, nemnāk olmak, merṭub ve ābdār olmak"⁷ şeklinde yer almaktadır.

¹ Kurul, Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 1316.

² Aysu ATA, Kışaşū'l-Enbiyā Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Cilt I., Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1, Ankara, 1997, s. 228.

³ Recep TOPARLI, İrşādü'l-Mûlûk ve's-Selâtin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 555, Ankara, 1992, s. 208.

⁴ Recep TOPARLI ve diğeri, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003, s. 102.

⁵ Mustafa ÖZKAN, Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: 562, Ankara, 1993, s. 210.

⁶ Muzaffer AKKUŞ, Kitab-ı Ğunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yayınları: 592, Ankara, 1995, s. 281.

⁷ Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî, Luğat-ı Çağatay ve Türkî-i 'Oşmānî, Cild-i Evvel, Mîhrân Matbaası, İstanbul, 1298, s. 22.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

"ısla-" fiilinin türevi olan "ıslan-" fiili günümüz lehçelerinden Azerbaycan lehçesinde "ıslanmag"⁸, şeklindedir ki diğer Türk lehçelerinde kelimeye rastlanmamakta, bu kavram "hıvlanıv, suv boluv, sū bolū, hōl bolmak, üte çılanu, hōllenmek" gibi kelimelerle karşılanmaktadır.⁹ Türkiye Türkçesiyle yakın akraba olan Gagauz Türkçesinin Sözlüğü'nde¹⁰ de kelime geçmemektedir.

"ısla-" fiilinin kökenine gelince, kelimenin etimolojisiyle ilgili Sevan NİŞANYAN "ısla[mak = sulamak → SU"¹¹ bilgisini vermektedir. İsmet Zeki EYUBOĞLU ise "ısla-" fiilinin türevi "ıslak" kelimesi hakkında "ISLAK, tr. su (bk.)dan su-lak-sulak - uslak/ıslak... Kök anlamı: sulanmış, üstüne su dökülmüş, ıslanmış. Su sözcüğünün oluşturduğu eylemlerde, s sesinin önüne u-ı seslilerinden birinin gelmesi olağandır. Usmak/susamak (Uy.), usanmak/susamak (Uy.), -susanmak. Bunun gibi sulamak/uslamak-ıslamak. Bu ses değişmesi sürekli (bk. Sıtma, Isıtma). Kaş.da ıslanmak (islenmek. I/i seslerinde dönüşme, ısl-lan-mak/is-len-mek...) ıslanmak-islenmek-işlenmek (Kaş.) eylemlerinde ı-i-s-ş-a-e seslerinde dönüşme..."¹² açıklamasını yapmaktadır.

İlk bakışta bu iki görüş doğru gibi görünse de dikkatlice bakıldığında kelimenin böyle bir göçüşme sonucu bu hâle gelmesi mümkün gözükmemektedir. EYUBOĞLU açıklamasında "s" sesinin önüne u-ı seslilerinden birinin gelmesi olağandır." diyor ve "usmak" ve "usanmak" kelimesini örnek veriyor. O hâlde bu kelimelerin eski şekillerinin "sumak" ve "suanmak" olması gerekir ki Eski Uygur Türkçesinin başlangıcında kelimenin kökü "sub", sonraki dönemlerde ise "suv" şeklindedir. Dolayısıyla "usmak" ve "usanmak" kelimelerin gelişimini bu şekilde açıklamak olanaksızdır. Bu durumun devamlılığını ispatlamak için verilen örnekte ise asıl, "ısıtma" kelimesidir ve "sıtma" bunun bir türevidir.¹³ İstasyon, ıspanak, iskele, iskemle örneklerinde kelimelerin asıllarının ilk hecelerinde göçüşmenin değil, ünlü türemesi olduğu görülmektedir.

⁸ Seyfettin ALTAYLI, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 712.

⁹ Ahmet Bican ERCİLASUN ve diğerleri, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 358-359.

¹⁰ İsmail KAYNAK ve Mecit DOĞRU, Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

¹¹ Sevan NİŞANYAN, Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Adam Yayınları, 2002, s. 188.

¹² İsmet Zeki EYUBOĞLU, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988, s. 168.

¹³ Hasan EREN, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 367.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Bütün bu verilerden hareketle "ısla-" fiilinin genel Türkçenin ortak malı olmadığı, dolayısıyla kelimenin alıntı olma ihtimalinin yüksek olduğu ve bunun da takriben 13. yüzyılın ortasında Harezmi, Anadolu, İran, Irak, Suriye havalisinde bulunmuş bir milletin dilinden ödünçlenmiş olduğu söylenebilir.

Diller arası fiil alışverişinin kısıtlı bir yol olduğu bilinmektedir. Ancak yapı itibariyle birbiriyle akraba diller arasında fiil ödünçlemelerinin olabildiği görülmektedir. Türkçeye Moğolca arasında köken ilişkisinin olduğu gibi ödünçleme ilişkisinin de bulunduğu¹⁴ Moğolcadan Türkçeye geçmiş "makta-", "abra-", "yada-", "yöpsen-", "davis-", "namla-", "yasa-", "kada-", "kabal-", "olcala-", "nakilla-"¹⁵ gibi pek çok fiille tanıtlanmaktadır.

Bu iki tespit "ısla-" fiilinin kökeninin Moğolca olmasının akla ters olmadığını ortaya koymaktadır. Moğolcada su kelimesinin karşılığı olarak "usu(n)"¹⁶ kelimesi vardır. Türkçenin en işlek isimden fiil yapım eki olan "+IA-"¹⁷, Moğolcada da isimleri fiilleştirmede sıklıkla kullanılmaktadır.¹⁸ Yapım eki gelecek kelimenin sonu eğer "n" ile bitiyorsa, bu "n"ler kağan→kağad, bayan→bayad, gacar→gacad, altan→altala- örneklerinde görüldüğü gibi düşer.¹⁹ Dolayısıyla "usu(n)" kelimesinin üzerine "+IA-" isimden fiil yapım ekini getirdiğimizde "usu+la-"²⁰ yapısı ortaya çıkar.

Türkçe diğer dillerden aldığı kelimeler üzerinde ses değişiklikleri yaparak bu kelimeleri kendi ses yapısına benzetir.²¹ İşte "usula-" fiili aşağıda gösterilen değişimlere uğrayarak bugün Türkiye Türkçesinde "ıslat-", "ıslan-", "ıslak" gibi türevleri bulunan "ısla-" yapısına dönüşmüştür.

¹⁴ Elövset Zakiroğlu ABDULLAYEV, "Azerbaycan-Moğol Dil İlişkileri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992, s. 1.

¹⁵ Osman Fikri SERTKAYA, "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992, s. 266-277.

¹⁶ Ferdinand D. LESSING, Moğolca-Türkçe Sözlük 2, Çeviren: Günay KARAAĞAÇ, Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/2, Ankara, 2003, s. 1368.

¹⁷ Sinan UYGUR, "+IA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme", Türk Dili, Ekim 2005, s. 347-351.

¹⁸ Nicholas POPPE, Moğol Yazı Dilinin Grameri, Çeviren: Günay KARAAĞAÇ, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1992, s. 84.

¹⁹ POPPE, a.g.e., s. 84-91.

²⁰ LESSING, Age., s. 1368.

²¹ Kâzım KÖKTEKİN, "İsmarla- Fiili Üzerine", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 22-Güz, Konya, 2007, s. 122.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

u s u l a- (Moğolca su manasındaki "usun" ve isimden fiil eki +IA-)

↓

u s Ø l a- Vurgusuz orta hecenin dar ünlüsünün düşmesi

↓

ı s Ø l a- Bir ünlünün diğer ünlüyü düzleştirmesi

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu, "Azerbaycan-Moğol Dil İlişkileri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992.
- AKKUŞ, Muzaffer, *Kitab-ı Günay İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 592, Ankara, 1995.
- ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- ATA, Aysu, *Kısaşü'l-Enbiyâ Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Cilt I., Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1, Ankara, 1997.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve Diğerleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988.
- İsmail KAYNAK ve Mecit DOĞRU, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- KÖKTEKİN, Kâzım, "İsmarla- Fiili Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22-Güz, Konya, 2007.
- Kurul, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- LESSING, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük 2*, Çeviren: Günay KARAĞAÇ, Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/2, Ankara, 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

-
- NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, 2002.
- ÖZKAN, Mustafa, *Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 562, Ankara, 1993.
- POPPE, Nicholas, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çeviren: Günay KARAAĞAÇ, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1992.
- SERTKAYA, Osman Fikri, "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1992.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî*, Cild-i Evvel, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1298.
- TOPARLI, Recep ve Diğerleri, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003.
- TOPARLI, Recep, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 555, Ankara, 1992.
- UYĞUR, Sinan, "+IA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili*, Ekim 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*